

ЧОМУ РОСІЯ НІКОЛИ НЕ ЗДІЙСНИТЬСЯ?

Відразу чую голоси опонентів: «Як це не здійсниться?! Вже здійснилася! Могутня й велика держава...». Причому говорять не тільки в них, але, на жаль, і в нас. З іншого боку, наче й логічно: вже пів тисячоліття існує на політичній карті світу. Тільки от питання: якщо й здійснилася, то як «що»? Іншими словами, – якщо вже й «велич», то для чого чи кого?

Сучасна політична думка переважно вважає, що це «щось» має бути людиноцентричним, тобто відповідати на запити людей якнайкращим чином. Звідси: не людина для держави, а держава для людини. Традиційний гуманістичний погляд на державотворення. Його найголовнішими складниками є політична й релігійна свобода, вільна економічна конкуренція, високі соціальні стандарти, забезпечення прав національних і соціальних меншин, жінок, дітей тощо.

Не завжди це було нормою. Темні часи Середньовіччя рясніли жахливими проявами релігійного мракобісся, соціальної несправедливості, політичної нерівності, національної нетерпимості та інших неприйнятних, з погляду сучасної ліберальної думки, явищ. До честі людської спільноти – вона змогла (у своїй переважній більшості) виликуватися від цих «хвороб розвитку» та залишити їх у минулому.

Але на те й існують правила, щоб з них були винятки. Росія – один із них. Не буду торкатися, як прийнято зазвичай, політичних, соціальних, економічних тощо аспектів того, що підтверджує такий висновок. Про це вже написано й ще буде написано не один десяток досліджень і дисертацій. Спробую бодай дотично підійти до іншої теми, яку чомусь майже завжди оминають. Але яка, на мою думку, є чи не визначальною для розуміння сутності Росії.

Ідеться про складну й неодноразову проблему самооцінки населення Московії, тобто про комплекс уявлень про себе та навколишній світ. Це є важливим складником того, що наука називає ментальністю. Власне, мова про те, як ця людність, котра потім назвала себе росіянами, вкравши цю назву в русичів – праукраїнців, сприймає себе і світ? І що з цього випливає?

Окремішність, особливість, несхожість на інших у її містично-глюорифікованій формі виступає в «російській душі» чи не найважливішою характерною ознакою. Про це неодноразово впродовж століть любили і люблять дотепер повторювати наші північно-східні сусіди. Звідки вона? Ось над цим і пропоную спільно поміркувати.

Почнімо з географії. Як свідомість дитини формується в перші роки її життя, так і психотип народу закладається на ранніх етапах його розвитку та самоусвідомлення.

Чим була територія майбутньої Московії у XIII – XV століттях? Правильно, Заліссям, тобто глухим узбіччям Східної Європи. Для Європи вона залишалася насправді закритою і недосяжною територією – відтак європейська культура на неї практично не впливала. Вельми обмеженим був і вплив Києва, що розглядав ці землі лише як місце почесного заслання. Багатовікова відірваність від загальноєвропейських процесів виплила психотип «самотнього народу», який постійно шукає свого берега, але ніяк його не знаходить. Наслідками цієї окремішності, несхожості з іншими стало культивування в суспільній свідомості стереотипу особливого поклонання, спеціальної місії, загадковості тощо.

Ця «закрита самотність», своєю чергою, зумовила появу іншого психологічного феномену – підозрливості та відрази до всього іноземного. З погляду азбучної психології, це цілком адекватна реакція: я боюся того, чого не знаю чи не розумію. Але це творить абсолютно новий соціальний феномен, коли стає нормою для великого соціуму.

Привнесена з Руси-України православна віра за таких об-

ставин швидко перетворилася в догматичне, «єдиноправильне вчення», позбавлене шансів на модифікацію та розвиток. Останні ж кваліфікувалися як ересь, відступництво від «релігійної чистоти», що, своєю чергою, ще більше посилювало почуття відрубності як норми суспільного розвитку. Витворилося своєрідне замкнуте коло: що більшим було переконання у своїй окремішності, то більшою ставала впевненість у своїй особливості; що більшою була впевненість у своїй винятковості, то більшою ставала необхідність почуватися відокремленим від решти світу. Це ж саме звідти й сьогоднішні кремлівські сентенції про Росію «як окрему цивілізацію».

Закритість для Заходу компенсувалася відкритістю до Сходу. Хоча система рабської покори Орди не була свідомим вибором, бо її привнесло монгольське завоювання, населення Залісся, не знаючи соціальної практики європейських спільнот, взяло її, тим часом, за прийнятну формулу свого соціального буття. Понад трьохсотліття ін'єкція у його свідомість думки про правильність системи – «всемогутній повелитель і нікчемний, безправний раб», життя якого нічого не коштує і його можна відібрати через будь-яку примху повелителя, – зав'язала в цій свідомості ще один психологічний вузол. Це – всеохопний страх.

Тут варто також згадати й про кліматичний аспект. Угрофінські племена, які згодом складуть московську народність, жили в суворих природних умовах. Одна сім'я не могла забезпечити своє виживання. Об'єктивно треба було об'єднуватися в численніші соціальні групи, спільна праця в яких допомагала долати життєві труднощі й загрози. Так, колективізм у його первісно примітивній формі став важливим психологічним пріоритетом, придумуючи та підпорядковуючи собі індивідуальність. Поеднаний із набутим ординським страхом, він практично поховав у місцевого населення природне прагнення до ініціативи, прояву своєї індивідуальності, висловлення незалежної думки, обстоювання власної позиції, замінивши їх колективною свідомістю. Індивідуалізм отримав у місцевому соціумі чітко негативну конотацію.

Ці несприятливі природні фактори спонукували постійно кочувати, вишукуючи нові землі, які бодай на короткий час могли забезпечити прожиття. Звідси – прийнятність ідеї захоплення чужих земель, відсутності чітких кордонів для проживання, звиклість до постійного руху «кудись». Пізніше на цей підготовлений психологічний ґрунт легко ляже ординська ідеологія і практика завоювань.

Так впродовж кількох віків географія, природні умови та історія сформували етнос зі специфічною самооцінкою та баченням світу навколо себе: ми – унікальні та особливі, нас неможливо зрозуміти, ми живемо за особливими духовними стандартами, ми не довіряємо всьому чужоземному, його не любимо та не шануємо. Найкраща форма співіснування з цим чужим – його загарбання й підпорядкування собі.

Значно пізніше з'явиться формула, яка концентровано, але, на мій погляд, не зовсім повно схарактеризує сутність московської державності: «Православ'я, самодержавство, народність». Бракує характеристик. Аналіз подій, що відбулися з Московією – «Росією» після того, як вона утвердилася як суб'єкт міжнародної політики, свідчить про те, що цю формулу слід було б доповнити визначеннями: «Мракобісне православ'я, каральне самодержавство, рабська народність».

Таке, звісно, неприємно визнавати. Тому московська інтелектуальна думка від початку свого формування намагається пояснити всі природні та набуті вади національного характеру й поведінки «таємницею» Росії, її народу, а особливо «російської душі». Про це писали багато російських мислителів. Ось кілька думок: «Ідея (російської) нації – це не те,

що вона сама думає про себе в часі, але те, що Бог думає про неї у вічності» (Вл.Соловьев, доклад «Русская идея» <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-v-istoriosofii-vladimira-solovieva/viewer>); «Так, ми віруємо, що російська нація – незвичайне явище в історії всього людства. Характер російського народу настільки не схожий на характері всіх сучасних європейських народів, що європейці досі не розуміють його і розуміють в ньому все навпаки ...» (Ф.Достоевский, «Ряд статей о русской литературе» 1861 г.); «... наша сутність, в цьому сенсі, безконечно вища за європейську. І взагалі, всі поняття морально-етичні й цілі росіян – понад європейським світом ...» (Ф. Достоевський, из письма Майкову, 1868 г.); «... Ні, не завойовниками й грабінниками виступають в історії політичний росіянин, як гунни й монголи, а рятівниками ...» (Чернышевский Н. Г., Полн. собр. соч. М., 1949, т. XIV, с. 48); «ідея про те, що російському народові призначено виразити в своїй національності найбагатший і найбагатогранніший зміст... не позбавлена підстав...» (В.Белинский, «Взгляд на русскую литературу 1846 г.». Соч., т. X, стр. 397-408); «... Мені здається, що в російському житті є щось вище, ніж громада, і сильніше, ніж влада; це «щось» важко висловити словами і ще важче вказати на нього пальцем. Я веду мову про ту внутрішню, не цілком усвідомлену силу, ... я веду мову, врешті, про ту силу, про ту віру в себе, яка хвилює наші груди. Ця сила, незалежна від будь-яких зовнішніх подій і всупереч їм, зберегла російський народ і підтримала його незламну віру в себе...» (В.Белинский, «Взгляд на русскую литературу 1846 г.». Соч., т. X, стр. 397-408).

І такого багато-багато. Але найбільш системно ці ідеї виклав Н. Бердяєв, якого безпідставно вважають чи не найвидатнішим з-поміж публіцистично-наукової частини російських дослідників знавцем цієї самої «загадкової російської душі». Його перу належить не одна розвідка на цю тему.

У чому ж, за Бердяєвим, полягають головні характеристики цієї «народної московської душі» і, власне, самої Росії?

Насамперед, у її антиномічності, тобто внутрішній суперечливості, поєднанні в одному явищі абсолютних протилежностей. Цікавий, як на мене, спосіб видати звирячий оскал за ангельську посмішку.

Бердяєв аналізує три ключових елементи московської ментальності: її уявлення про державність, національність та релігію.

Найцікавішими мені видалися такі його думки, вибране, так би мовити:

«Росія – особлива країна, не схожа на жодну країну світу. Російська національна думка живилася почуттям богообраності й богоносності Росії».

На Заході ще не відчули, що духовні сили Росії можуть визначати й перетворювати духовне життя Заходу ... Духовна культура Росії, те ядро життя, щодо якого сама державність є лише поверхневою оболонкою і знаряддям, не посідає ще великодержавного становища в світі ... Те, що відбувалося в надрах російського духу, перестане вже бути провінційним, відокремленим і замкнутим, стане світовим і загальнолюдським, не тільки східним, але й західним.

Росія – суперечлива, антиномічна. Душу Росії не здатні охопити жодні доктрини... Підійти до розгадки таємниці, що криється в душі Росії, можна, якщо відразу визнати антиномічність Росії, моторошну її суперечливість.

Творчість російського духу так само двоїться, як і російське історичне буття ... Бездонна глибина й неосяжна височина поєднуються з якоюсь ницістю, нешляхетністю, відсутністю гідності, рабством. Безмежна любов до людей, воістину Христова любов, поєднується з людиноненависництвом і жорстокістю. Жага абсолютної свободи у Христі ... уживається з рабською покірністю. Чи не така й сама Росія?

Ніхто не хотів влади, всі боялися сили як нечистоти. Наша православна ідеологія самодержавства – такий самий прояв бездержавного духа, відмова народу та суспільства творити державне життя.

Російська душа хоче священної громадськості, богообраної влади. Природа російського народу усвідомлюється як аскетична й така, що відрікається від земних справ і земних благ.

Російський народ начебто хоче не так вільної держави, свободи в державі, як свободи від держави, свободи від турбот про світовий уклад. Російський народ не хоче бути мужнім будівельником, його природа визначається як жіночна, пасивна й покірна в справах державних; він завжди чекає на нареченого, чоловіка, володаря.

Державна влада завжди була зовнішнім, а не внутрішнім принципом для бездержавного російського народу; вона не з нього творилася, а приходила ніби ззовні, як наречений приходить до нареченої.

Дуже характерно, що в російській історії не було лицарства, цього мужнього начала. З цим пов'язаний недостатній розвиток особистісного начала в російському житті. Російський народ завжди любив жити в теплій колективі, в якійсь розчиненості в стихії землі, в лоні матері. Лицарство кує почуття особистої гідності й честі, гартує особистість. Цього особистісного гарту не витворювала російська історія. У російській людині є м'якотілість, російське обличчя не має вирізьбленого й чіткого профілю.

Російська бездержавність – не завоювання собі свободи, а віддання себе, свобода від активності.

Але, наголошує Бердяєв, і антитеза. Вона полягає в тому, що: Росія – найбільш державна й найбільш бюрократична країна у світі, все в Росії перетворюється на знаряддя політики. Російський народ створив наймогутнішу у світі державу, найбільшу імперію.

Сили народу, який безпідставно вважають націленим на внутрішнє духовне життя, віддають колосу державності, який перетворює все на своє знаряддя. Інтереси творення, підтримки та охорони величезної держави посідають абсолютно виняткове й переважне місце в російській історії. Майже не залишалося сил в російському народі для вільного творчого життя, вся кров ішла на зміцнення та захист держави.

Особистість було придушено величезними розмірами держави, яка висувала непосильні вимоги. Бюрократія розвинулася до розмірів страхітливих.

(Російська державність) ... перетворилася на самодостатнє абстрактне начало; вона живе своїм власним життям, за своїм законом, не хоче бути підлеглою функцією народного життя. Ця особливість російської історії наклала на російське життя печать безрадісності та пригніченості. Неможливою була вільна гра творчих сил людини.

Великі жертви поніс російський народ для створення ро-

сійської держави, багато крові пролив, але сам залишився безвладним у своїй неосяжній державі. Чужим для російського народу є імперіалізм у західному й буржуазному сенсі слова, але він покірно видавав свої сили на створення імперіалізму, в якому серце його не було зацікавлене. Тут криється таємниця російської історії та російської душі. Жодна філософія історії, слов'янофільської або західняцької, досі не розгадала, чому найбільш бездержавний народ створив таку величезну й могутню державність, чому найбільш анархічний народ так покірний бюрократії, чому вільний духом народ нібито не хоче вільного життя? Ця таємниця пов'язана з особливим співвідношенням жіночого й мужнього начал в російському народному характері. Ця сама антиномічність проходить через все російське буття».

Не менш суперечливими, взаємовиключними й контроверсійними є міркування Бердяєва про ставлення росіян до питання про національність. Читаємо:

«Росія – найбільш НЕ шовіністична країна у світі. Націоналізм у нас завжди справляє враження чогось неросійського, привнесеного, якоїсь німеччини. Німці, англійці, французи – шовіністи й націоналісти в масі, вони сповнені національної самовпевненості та самовдоволення. Росіяни майже соромляться того, що вони росіяни; для них чужою є національна гордість і часто навіть – на жаль! – чужою є національна гідність. Російському народові зовсім не властивий агресивний націоналізм, схильність до насильницької русифікації. Росіянин не висувається, не несеться, не зневажає інших. У російській стихії воістину є якийсь національна безкорисливість, жертвовність, невластива західним народам. Російська інтелігенція завжди з оглядою ставилася до націоналізму й гребувала ним як нечистою. Вона сповідувала винятково наднаціональні ідеали. І наскільки б не поверхневими, не банальними були космополітичні доктрини інтелігенції, все-таки вони, хоч спотворено, але відображали наднаціональний, вселюдський дух російського народу... Достоевський прямо проголосив, що російська людина – вселюдина, що дух Росії – вселенський дух, і місію Росії він розумів не так, як її розуміють націоналісти.

Національний у Росії саме її наднаціоналізм, її свобода від націоналізму; в цьому Росія самотня й не схожа на жодну країну світу. Росія покликана бути визволителькою народів. Ця місія закладена в її особливому духові.

Росія – найбільш націоналістична країна у світі, країна нечуваних ексцесів націоналізму, гноблення підвладних національностей русифікацією, країна національної зарозумілості, країна, в якій націоналізовано все, аж до вселенської церкви Христової, країна, що почитає себе як єдину покликану та відкидає всю Європу як гниль і виплодок диявола, приречений на загибель.

Найсмирненніший і найвеличніший, наймогутніший, єдиний покликаний. «Російське» і є праведним, добрим, щирим, божественним. Росія – «свята Русь». Росія грішна, але й у гріху своєму вона залишається святою країною – країною святих, що живе ідеалами святості. В. Соловйов сміявся над переконанням російської національної зарозумілості в тому, що всі святі говорили по-російськи. Той самий Достоевський, який проповідував вселюдину та закликав до вселенського духу, проповідував і крайній бузівірський націоналізм, цукував поляків і євреїв, заперечував будь-яке право Заходу бути християнським світом. Російська національна зарозумілість завжди проявляється в тому, що Росія вважає себе не тільки найбільш християнською, а й єдиною християнською країною у світі... Росія, за духом своїм покликана бути визволителькою народів, надто часто ставала гнобителькою, і тому вона викликає до себе ворожість і підозрливість, які ми тепер повинні ще перемогти».

А ось і про церкву:

«Російська історія явила цілком унікальне видовище – повну націоналізацію церкви Христової, яка визначає себе як

вселенську. Церковний націоналізм – характерне російське явище. Ним наскрізь просякнуте наше старообрядництво. Але той самий націоналізм владарує і в панівній церкві. Той самий націоналізм проникає і в слов'янофільську ідеологію, яка завжди підмінювала вселенське російським. Вселенський дух Христовий, мужній вселенський логос полонений жіночною національною стихією, російською землею в її язичницькій первородності. Так утворилася релігія розчинення в матері-землі, в колективній національній стихії, в тваринній теплоті. Російська релігійність – жіночна релігійність – це релігійність колективної біологічної теплоти, яку переживають як теплоту містичну. У ній слабо розвинене особисте релігійне начало; вона боїться виходу з колективного тепла на холод і вогонь особистої релігійності... Росія – країна богоносного... Російський народ у масі своїй ледачий у релігійному сходженні, його релігійність рівнинна, а не гірська; колективне смирення дається йому легше, ніж релігійний гарт особистості, ніж жертва теплом і затишком національного стихійного життя. За смирення своє отримує російський народ у нагороду цей затишок і тепло колективного життя. Така народна основа націоналізації церкви в Росії».

А тепер деякі висновки, як завжди, «і вашим, і нашим»:

«Цю саму загадкову антиномічність можна простежити в Росії в усьому. Можна встановити незліченну кількість тез і антитез про російський національний характер, розкрити багато протиріч у російській душі. Росія – країна безмежної свободи духу, країна мандрівництва й шукання Божої правди. Росія – найбільша НЕ буржуазна країна у світі; у ній немає того міцного міщанства, яке так відштовхує й відвертає росіян на Заході. Достоевський, за яким можна вивчати душу Росії, у своїй приголомшливій легенді про Великого Інквізитора був провісником такої дерзновенної та нескінченної свободи у Христі, яку ніхто досі у світі не наважувався стверджувати. Утвердження свободи духу як чогось характерно-російського, завжди було істотною особливістю слов'янофільства. Слов'янофіли й Достоевський завжди протиставляли внутрішню свободу російського народу, його органічну, релігійну свободу, якою він не поступиться за жодні блага світу, та внутрішню несвободу західних народів, їхнє поневолення зовнішнім. У російському народі воістину є свобода духу, яка дається лише тому, хто не надто поглинутий спрагою земних достатків і земного благоустрою. Росія – країна побутової свободи, невідомої передовим народам Заходу, закріпаченим міщанськими нормами. Тільки в Росії немає гнітючої влади буржуазних умовностей, немає деспотизму міщанської родини. Російська людина з великою легкістю духу долає будь-яку буржуазність, іде від усякого побуту, від будь-

якого унормованого життя. Тип мандрівця – такий характерний для Росії і такий прекрасний. Мандрівець – найвільніша людина на землі. Він ходить по землі, але стихія його повітряна, він не вріс у землю, у ньому немає приземкуватості. мандрівець – вільний від «світу», й уся важкість землі й земного життя звелася для нього до невеликої торбинки за плечима. Велич російського народу та його покликання до вищого життя зосереджені в типі мандрівця. Російський тип мандрівця знайшов своє вираження не тільки в народному житті, але й у житті культурному, в житті найкращої частини інтелігенції. І тут ми знаємо мандрівців, вільних духом, ні до чого не прикріплених, вічних подорожніх, які шукають невидимий град.

А ось і антитеза. Росія – країна нечуваного сервілізму й моторошної покірливості, країна, позбавлена усвідомлення прав особистості, що не захищає гідність особистості, країна інертного консерватизму, поневолення релігійного життя державою, країна суворого побуту й важкої плоти ... Росію майже неможливо зрушити з місця, так вона обважніла, настільки інертна, настільки лінива, настільки занурена в матерію, настільки покійно мириться зі своїм життям ... всі воліють залишатися в низинах, на рівнині, бути «як всі». Скрізь особистість пригнічена в органічному колективі. Основні верстви наші позбавлені правосвідомості й навіть гідності, не прагнуть до самодіяльності та активності, завжди покладаються на те, що інші все за них зроблять... Росія все ще залишається країною безлікого колективу...

... Повернення на власний ґрунт, до своєї національної стихії так легко набирає в Росії ознак поневолення, призводить до знерухомлення, перетворюється на реакцію. Росія женихається, чекає нареченого, який має прийти з якоюсь висотою, але приходять не суджені, а німець-чиновник і володіє нею ... І в інших країнах можна знайти всі протилежності, але тільки в Росії теза обертається антитезою, бюрократична державність народжується з анархізму, рабство народжується з волі, радикальний націоналізм з наднаціоналізму...» (Н.Бердяєв, Судьба России <https://predanie.ru/book/69716-subda-rossii/>).

Чому, шановні читачі, я змусив вас так довго читати сен-

тенті Бердяєва? Лише для того, щоб ви краще зрозуміли психологічний портрет народу, з яким волею історії нам доводиться співіснувати. Ознайомившись, бодай побіжно, з висновками самого лиш Бердяєва (а він, як я вже згадував вище, тільки один з-поміж багатьох, хто описував «таємниці російської душі»), бачимо, що зав'язані на етапі становлення московської народності психологічні вузли і травми з часом трансформувалися в параноїдальні уявлення про власну винятковість і всюдозволеність.

Чи можна почуватися безпечно поруч з народом, самі представники(!!) якого пишуть про нього як про суперечливого, догматичного, безрадісного, підозрілого, варварського, анархічного, великодержавного, імперіалістичного, нищого, рабського, неблагородного, жорстокого, роздвоєного у світосприйнятті, в якого немає гідності, який не вміє й не хоче облаштовувати своє життя, який живе мареннями та нездійсненими фантазіями, який не знає кордонів свого існування (ні фізичного, ні духовного) тощо, тощо, тощо?

Щоб хоч якось урівноважити такий психологічний портрет, залишається лиш один шлях – псевдофілософська містика з безмежною й нічим не обґрунтованою уявою. Ось тоді й з'являються «богоносність» та «богообраність», «особлива духовна відповідальність», «утаємничена російська душа», «в России можно только верить», «народ-мандрівець», він же – «народ-визволитель», «жіноче та чоловіче начала» в російській історії, «Россия, которая невестится» та багато-багато інших не менш екзотичних, але позбавлених здорового глузду сентенцій. Можна собі лиш уявити, що відбувається в голові пересічного москвича, якщо впродовж століть йому втовкмачували у свідомість таку психологічну абракадабру.

Так, згадані статті було написано століття тому. Можуть заперечити: це все про іншу Росію. На жаль, ні, про ту саму. Про агресивну, великодержавну, імперську, загарбницьку, жорстоку, брехливу, підлу. На жаль, це не вичерпний перелік. Керований з Москви Комінтерн з його шизофренічною концепцією «світової революції», чергове поневолення «національних окраин» більшовиками, загарбання балтійських країн перед Другою світовою війною, союзні відносини з нацистами і розподіл Польщі, захоплення половини Європи після Другої світової війни, Угорщина (1956 р.), Чехословаччина (1968 р.), Афганістан (1980 р.), збитий корейський авіалайнер (1982 р.), Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах – це лише дешиця з її агресивної зовнішньої політики ХХ століття.

Але ж такою самою в Росії була і є політика внутрішньої агресії – голодомори, ГУЛАГ, зверхність і жорстокість щодо завойованих народів, водночас приписуване собі «просвітництво» й «месіанство», винищення національних еліт, тотальна русифікація тощо.

Чи змінилося щось сьогодні?

Ні. Грузія, Крим, Донбас, Сирія, Лівія, МН-17, політичні вбивства за кордоном і в самій Росії (згадаймо Немцова), чеченські війни, намагання перекласти відповідальність за розв'язання Другої світової війни на західні країни, втручання у внутрішні справи інших держав через соціальні мережі, претензії до колишніх республік СРСР за нібито територіальні подарунки «від російського народу» тощо – це все Росія тепер.

Квінтесенцією російського бачення світу для мене, щонайменше за нинішнього політичного режиму, залишиться відповідь Путіна російському школяреві про кордони Росії. Пам'ятає: «Кордони Росії ніде не закінчуються!»?

Минають століття, а Московія й менталітет її народу залишаються незмінними. Свобода, права людини, гідність, налагоджений побут врешті-решт у шкалі цінностей росіян та їхніх керманічів – далеко позаду ілюзорної ідеї всесвітнього панування, нав'язування іншим своєї спотвореної філософії буття. «Глубинный народ, верховный правитель, сто-

(двести, триста?) лет геополитического одиночества, третий Рим (знову), ушедшая в отрыв альфа-нация, Россия, без сомнения, будет... воевать (война ведь тоже способ общения), ... будет вызывать страх и ненависть» і таке інше. (Див. докладніше: В. Сурков. «Долгое государство Путина» https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html, В. Сурков, «Одиночество полукровки 14+» <https://globalaffairs.ru/articles/odinochestvo-polukrovki-14/>); «Є щось в самій містичній російській історії... Путін, як Мойсей, вивів російський народ з ліберального єгипетського полону... є чарівна межа між пустелею і землею обітованою, під якою я розумію велике російське майбутнє...» (А. Дугин, «Судьбу России будут решать все, кроме элиты». [https://www.youtube.com/watch?v=bKfJEsd9Ag](https://www.youtube.com/watch?v=bKfJEsd9Ag;)); «Путін оголосив Росію континентом. Саме цього ми й чекали понад 30 років – Континент Росія. Довкруг вода, а далі – за нею інші континенти – більш або менш уявні...» (А. Дугин, «Континент Россия и остановленное время» <https://www.geopolitica.ru/article/kontinent-rossiya-i-ostanovlennoe-vremya>).

Чи це чимось відрізняється від попередніх марень?

Що можна сказати про психотип такого народу? Мені на думку спадає лише одна відповідь – він небезпечний для всіх навколо, але насамперед для самої Росії.

Чому? Бо саме тому вона насправді й не може **здійснитися**. Вона не може позбутися тих ланцюгів, якими опрелазала сама себе. Бердяєв має рацію: московський народ втратив можливість для саморозвитку під вагою держави, яку створив своїми безкінечними завоюваннями. Московський народ не **здійснюється**, бо боїться самоідентифікації. Він не може сказати вголос про свою національність. Він боїться своєї національності в багатонаціональній державі. Він змушений одягати гімнастюрку замість косоворотки, інакше свої «косоворотки» одягнуть всі інші народи. Але ж тоді великодержавність миттєво розвалиться, бо Москві доведеться визнати право й інших народів на самобутність, історію і культуру, на самовизначення зрештою. Московити стали заручниками власних завоювань. Вони – не росіяни, навіть не «руські», вони – інтернаціоналісти з, щоправда, махровим російським націоналізмом і шовінізмом у своїй основі. Проте історія зіграла з московитами злий жарт: що більше вони захоплювали, то все менш чіткою ставала їхня власна ідентичність. Вона вже майже до краю розмита «всеросійськістю». Вона розчинилася в російських загарбаннях.

«Велике нещастя Росії – що об'єдналася вона не сама собою, а зовнішньою силою і через принуку Орди. Щоб Орду скинути – увібрала її в себе, згуртувалася й сама непомітно стала Ордою, прийняла форму іншої, східно-деспотичної світобудови й перейнялася тим самим духом кочовиська. Замість облаштування своїх земель взялася за чужі – й ось уже одна Росія кочує всією Євразією, і всі її здалеку бачать, а вона себе – ні. Яка користь – все здобути, а себе втратити?», – слушно зауважує М. Епштейн («О Россиях», <http://region.expert/o-rossiyah/>).

Тому Росія, якщо говорити саме про автентичний московський народ, не здійснилася і не зможе здійснитися доти, поки цей народ не самозвільниться, тобто дасть можливість іншим народам, які він поневолив, вільно розвиватися. Не буде вільної Росії, як і, власне, самої Росії, без свободи народів, котрі вона поневолила. Ось тут, насправді, криється «загадка» Росії та «утаємненої» душі її народу. Єдиний шанс і перспектива для Росії полягає в поверненні до початків – до історичної Московії, до самоідентифікації себе суто як одного з-поміж інших народів, що населяють цю землю й не мають жодних додаткових прав у порівнянні з ними.

Чи можливо це? Ні, не можливо. Навіть після зміни теперішнього кремлівського режиму. Бо надто міцно засів у психології росіян геном шовінізму, завойовництва, зверхності до інших народів. Але російський парадокс полягає в тому, що чим довше Москва не повертається до своїх витоків сама,

тим менше у неї залишається шансів на виживання. Зворотній відлік пішов. Бідність величезної кількості населення, тотальний алкоголізм, навіть не демографічна криза, а реальне вимирання, зростаюче безробіття та соціальна апатія матимуть своїм наслідком деградацію московського етносу як такого. Та у Кремлі цього поки-що не хочуть зрозуміти. Там все ще думають, що клеєм «победобесія» можна втримати цю останню світову імперію вкупі. Наївні. СРСР своїм крахом довів, що ніякого «советского народа – новой исторической общности людей» не було й не могло бути. Бо це – нонсенс, фікція. Не буде нічого подібного й у теперішній Росії. Навіть за умов прискореної мілітаризації суспільного мислення та русифікації півтори сотні народів, які були свого часу захоплені Московією. Пропаганда теж має свої межі, а національну свідомість цих народів не так легко знищити.

Єдине, що сьогодні об'єднує в російській імперії якута й дагестанця, удмурта й карела, адигейця й татарина, – це страх. Страх перед тоталітарною системою, для якої люди є лише витратним матеріалом. Найменший раб боїться більшого раба, той – ще більшого, і так до найвищого, який також є рабом – рабом створеної ним системи та свого оточення. І в такій жажливій психологічній системі координат московський народ живе всю свою півтисячолітню історію. Однак останні події в окремих регіонах Росії свідчать про те, що страх, на якому віками трималося російське самодержавство, починає поволі зникати. Це – прямий виклик московському центру.

Реальною загрозою для Кремля є також проведення справжньої, а не фіктивної, як зараз, федералізації та децентралізації, бо матиме наслідком ще швидший шлях до розвалу. Економічна незалежність російських регіонів – це смертельний вирок для єдності російської держави. У Москві це добре розуміють. А деякі аналітики вже говорять про «масовое низовое антиколониальное движение» (див.: А. Дегтянов, «Новое народничество», <http://region.expert/new-people/>).

Що маємо у підсумку? Суспільство у країну, яка не уявляє своїх кордонів, яка не поважає норми співжиття з іншими народами, яка зневажає та боїться їх одночасно, яка претендує на особливу роль і відповідальність у світі та вважає себе «окремою цивілізацією», яка вимагає до себе особливого ставлення, але водночас хоче знищити весь навколишній світ. Авторитаризм і тюрма народів, в якій сам московський народ виступає наглядачем і в'язнем одночасно, – всередині, всесвітнє пугало – назовні. «Страна рабов, страна господ!»

Тому Росія як демократична, ліберальна, вільна та соціальна держава не здійснилася, не може й не зможе здійснитися. От і залишається лише посилювати репресії всередині країни та агресивність назовні. Але ж це невиласний еволюційний глухий кут і каталізатор того самого краху.

«Біда не в тому, що Путін втілює «непевні геополітичні комплекси еліти». Це непевні геополітичні комплекси народу. Путін – це не Росія. Все набагато сумніше. Путін – це народ. Так само, як Гітлер. Чи Гітлер висловлював чужі німцям сподівання?», – такою висновку дійшов про сучасну Росію колишній громадянин СРСР П. Межурицький, який свого часу емігрував до Ізраїлю (<https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F1723BC6CE3D>). І з ним важко не погодитися.

Сумний парадокс Росії – у тому, що в перекрученому світобаченні та загарбницькій, розтягнутій на століття агресивній політиці криються причини наступного краху її самої. Росія пожирає сама себе. Коли це відбудеться і які наслідки матиме для людства?

Про це вже в наступній статті.

P.S. Як, сподіваюсь, помітив уважний читач, я використовував виключно російські джерела.

Володимир ОГРИЗКО,
керівник Центру дослідження Росії,
міністр закордонних справ України (2007–2008)